

ISSN 2147-8902

sosyoloji divanı

Sosyoloji Dergisi | Yıl: 7 Sayı: 14 | Temmuz-Aralık 2019 | 35 TL

14

Dosya **HAYVAN**

sosyoloji divanı

Yıl: 7 Sayı: 14 | Temmuz - Aralık 2019

ISSN: 2147-8902

Hakemli bir dergidir. Yılda iki kez yayınlanmaktadır.

DOSYA:
HAYVAN

sosyoloji divanı

Yıl: 7 Sayı: 14 | Temmuz - Aralık 2019

ISSN: 2147-8902

Hakemli bir dergidir. Yılda iki kez yayınlanmaktadır.

Sahibi / Çizgi Kitabevi Adına: Ömer Arlı

Yazı İşleri Müdürü: Mahmut Arlı

Genel Yayın Yönetmeni: Seyfettin Kurt

Editör: Köksal Alver

Dosya Editörü: Ahmet Gökçen

Yayın Kurulu: Ahmet Koyuncu, Ali Zafer Sağıroğlu, Erhan Tecim, Ertan Özensel, Faruk Karaarslan, Ferhat Tekin, Hüseyin Çil, İbrahim Nacak, Köksal Alver, Mahmut H. Akın, M. Ali Aydemir, Mehmet Birekul, Sıtkı Karadeniz, Uğur Çağlak

Kapak Görseli: İsfendiyar'ın Simurg ile savaşı'ndan detay, *Şahname*, Firdevsi.

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın

İletişim: sosyolojdivani@gmail.com
www.sosyolojdivani.com

Baskı: Akıncı Ofset
S.N: 33491 - B.T: Aralık 2019

Abonelik ve Sipariş
Çizgi Kitabevi

Sahibiata Mah.
M. Muzaffer Cad. No:41/1
Meram/Konya

Alemdar Mah.
Çatalçeşme Sk. No:42/2
Cağaloğlu/İstanbul

Gazi Üniversitesi
Eğitim Fakültesi No:6/31
Yeni Mahalle/Ankara

(0332) 353 62 65 - 66 - (0212) 514 82 93

www.cizgikitabevi.com

📞 / cizgikitabevi

sosyoloji divanı

Danışman ve Hakem Kurulu:

Prof. Dr. Abdullah Koçak (Selçuk Üniv.)	Prof. Dr. Abdullah Topçuoğlu (Selçuk Üniv.)
Prof. Dr. Ahmet Sarı (Atatürk Üniv.)	Prof. Dr. Ahmet Zeki Ünal (Bursa Teknik Üniv.)
Prof. Dr. Ali Utku (Atatürk Üniv.)	Prof. Dr. Ali Rıza Abay (Yalova Üniv.)
Prof. Dr. Beylû Dikeçligil (İ. Gelişim Üniv.)	Prof. Dr. Celaleddin Çelik (Erciyes Üniv.)
Prof. Dr. Enes Kabakçı (İstanbul Üniv.)	Prof. Dr. Ertan Özensel (Selçuk Üniv.)
Prof. Dr. Fahri Çakı (Balıkesir Üniv.)	Prof. Dr. Hilmi Uçan (Afyon Kocatepe Üniv.)
Prof. Dr. H. Hüseyin Bircan (N. Erbakan Üniv.)	Prof. Dr. İsmail Coşkun (İstanbul Üniv.)
Prof. Dr. İsmail Hira (Sakarya Üniv.)	Prof. Dr. Kadir Canatan (Sabahattin Zaim Üniv.)
Prof. Dr. Kenan Çağan (Afyon Kocatepe Üniv.)	Prof. Dr. Korkut Tuna (İstanbul Ticaret Üniv.)
Prof. Dr. Köksal Alver (İstanbul Üniv.)	Prof. Dr. Mahmut Atay (Selçuk Üniv.)
Prof. Dr. Mehmet Karakaş (Afyon Kocatepe Üniv.)	Prof. Dr. Musa Taşdelen (Marmara Üniv.)
Prof. Dr. Mustafa Aydın (Karamanoğlu M. Üniv.)	Prof. Dr. M. Kemal Şan (Sakarya Üniv.)
Prof. Dr. Mustafa Orçan (Yıldırım Beyazıt Üniv.)	Prof. Dr. M. Hakkı Akın (N. Erbakan Üniv.)
Prof. Dr. Necmettin Doğan (İstanbul Ticaret Üniv.)	Prof. Dr. Ramazan Yelken (Yıldırım Beyazıt Üniv.)
Prof. Dr. Ruhat Yaşar (Kilis Üniv.)	Prof. Dr. Ömer Aytaç (Fırat Üniv.)
Prof. Dr. Tevfik Erdem (Hacı Bayram Veli Üniv.)	Prof. Dr. Yusuf Adıgüzel (İstanbul Üniv.)
Prof. Dr. Yücel Bulut (İstanbul Üniv.)	Doç. Dr. Abdullah Harmancı (N. Erbakan Üniv.)
Doç. Dr. Ahmet Koyuncu (N. Erbakan Üniv.)	Doç. Dr. Erhan Tecim (N. Erbakan Üniv.)
Doç. Dr. Ferhat Tekin (N. Erbakan Üniv.)	Doç. Dr. Faruk Karaarslan (N. Erbakan Üniv.)
Doç. Dr. İslam Can (Selçuk Üniv.)	Doç. Dr. Lütfi Sunar (İstanbul Medeniyet Üniv.)
Doç. Dr. Mehmet Birekul (N. Erbakan Üniv.)	Doç. Dr. M. Ali Aydemir (Selçuk Üniv.)
Doç. Dr. Mahmut Kaya (Harran Üniv.)	Doç. Dr. Murat Şentürk (İstanbul Üniv.)
Doç. Dr. Ö. Miraç Yaman (İstanbul Üniv.)	Doç. Dr. Sıtkı Karadeniz (Mardin Artuklu Üniv.)
Doç. Dr. Suvat Parin (Yüzüncü Yıl Üniv.)	Doç. Dr. Zülküf Kara (Mardin Artuklu Üniv.)
Dr. Öğr. Ü. Ahmet A. Koyuncu (Afyon Kocatepe Ü.)	Dr. Öğr. Ü. Ahmet Gökçen (Muş Alparslan Üniv.)
Dr. Öğr. Ü. Ali Zafer Sağıroğlu (Y. Beyazıt Üniv.)	Dr. Öğr. Ü. Aynur Erdoğan (İstanbul Üniv.)
Dr. Öğr. Ü. Bedir Sala (Afyon Kocatepe Üniv.)	Dr. Öğr. Ü. Ejder Ulutaş (Muş Alparslan Üniv.)
Dr. Öğr. Ü. Hüseyin Çil (Selçuk Üniv.)	Dr. Öğr. Ü. İbrahim Nacak (Selçuk Üniv.)
Dr. Öğr. Ü. Nilüfer Öztürk Aykaç (Karamanoğlu M. Üniv.)	Dr. Öğr. Ü. Selim Somuncu (Adıyaman Üniv.)
Dr. Öğr. Ü. M. Murat Özkul (Balıkesir Üniv.)	Dr. Öğr. Ü. Uğur Çağlak (N. Erbakan Üniv.)

İçindekiler

5 Divan Kalemi

9 DOSYA

- 11 Hayvanlar Sosyolojinin Neresinde? / *Ahmet Gökçen*
35 Güç, İktidar ve Gösteriş: Geçmişten Günümüze Hayvan Sembolizmi Üzerine Bir Tartışma / *Mehmet Birekul*
45 İnsanın Sağlığı Hayvanın Hastalığı / *Reşat Açıkgöz*
61 İnsan ve Doğa İlişkisinde Hollywood Yıldızı Hayvanlar / *Haldun Narmanhoğlu*
75 Üç Hayvan, Bir İnsan: Zoonpolitikon Nerede? / *Mehmet Uğraş*
89 Hayvan Hakları Hareketi ve Türkiye'deki Gelişimi / *Feyzeddin Aytepe*
97 Hayvanların Gündelik Hayatımızdaki Mitolojik Yerleşkesi Olarak Burçlar / *Hakan Yapıcı*
119 İyi ve Kötü Arasında: Zerdüştlükte 'Hayvan' Tasavvuru / *Muhammet Yücel*
131 Antik Mısır Toplumunda Kedinin Kutsallığı / *Hülya Kaya Hasdemir*
139 Türkiye'de Antrozooloji Çalışmalarının Gerekliliği / *Abu Bakar Siddiq*
159 Antrozoolojik Bir Alan Araştırması: Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Mardin'in Midyat ve Dargeçit Yöresindeki Pastoral Topluluklar / *Süleyman Şanlı*

175 HAYAT SAHNESİ

- 177 Şahmeran / *Ökkaş Arı*
181 Hayvanat Bahçeleri, Akvaryumlar, Sirkler: Gösteri Hayvanları Üzerine Fragmanlar / *Murat Küçük*
189 Mişa / *Necdet Subaşı*
195 Kurtun Gölgesi Dünyaya Düştüğünde / *Betül Ok*
199 Andolsun Harıl Harıl Koşan Atlara... / *Turan Güler*
205 Fareler ve İnsanlara Dair Zihinsel Bir Füg: Sıçan Avcısından Sıçan Koruyucuna Transformasyon / *Hasan Serdar Gergerlioğlu*

217 KİTAPLIK

- 219 Açıklık: İnsan ve Hayvan / *Esmâ Kaya Karadağ*
225 Hayvan Davranışı / *Büşra Çelik*
229 Hayvan Kuramı: Eleştirel Bir Giriş / *Onur Keskin*
233 Hayvan Mitosları / *Halime Güven*
237 Hayvan Olmak: Bir İnsanın Hayvana Dönüşünün İzini Sürmek / *Numan Yıldız*
241 Hayvan Özgürleşmesi / *Esra Sekiz*
247 Hayvanların Tarihi / *Abdurrahman Şensöz*
253 Mitolojiden Sanata Hayvan İmgesi / *Musa Günerigök*
261 Tarihöncesi Toplumlarda İnsan-Hayvan İlişkisi ve Orta Anadolu Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Faunası / *Tuğba Batmaz*
267 Zoopolis: Hayvan Haklarının Siyasal Kuramı / *İlhami Aydın*

273 ÖZETLER

285 YAZARLAR

Güç, İktidar ve Gösteriş: Geçmişten Günümüze Hayvan Sembolizmi Üzerine Bir Tartışma

Mehmet Birekul

Totem amblemi "Tanrı'nın görünür bedeni" gibidir (Durkheim 2005: 269).

Aylak seçkin sınıf için kümes hayvanı, domuz, sığır, koyun, keçi gibi üretken ve yararlı ve genellikle de karlı bir amaca hizmet eden hayvanlar, diğer kafes kuşları, kediler, köpekler ve yarış atları gibi hiçbir endüstriyel amaca hizmet etmeyen evcil hayvanlar kadar güzel bulunmazlar. Bu hayvanlar ekseriyetle gösterişçi tüketim öğeleridir. Bu sınıfa dahil olan hayvanlar konvansiyonel olarak üst sınıflarca beğenilirler, oysa maddi yönden daha alt sınıflar güzel ve çirkin arasında katı ve kesin bir maddi ayrım çizgisi çekmeden, bu hayvan sınıflarının her ikisini de güzel bulurlar (Veblen, 2015: 123-124).

I

Giriş

Hayvanlar insanlık deneyiminin önemli bir ögesi ve geçmişten bugüne hemen her kültürel bünyenin ayrılmaz bir parçası olarak var olagelmışlerdir. İnsan ihtiyaçlarının temel kaynaklarından biri olmalarının yanı sıra evcilleştirilmeleri ile birlikte yaşamın bir parçası haline gelen hayvanların insana benzeyen tarafları kadar insandan farklılaşan tarafları da bulunmaktadır. Özellikle fiziksel anlamda insandan farklılaşan yönleri dikkat çekicidir. Sözelimi güç, hız, uçuş gibi insanüstü fiziksel özellikler bugünün teknolojik imkânlarının en önemli ilham kaynaklarından biri olarak belirmektedir.

İlk çağlardan bugüne filozoflar da insan hayvan benzerliği / farklılığı konusuna odaklanmışlar ve bu farklılığı çeşitli açılardan ele almışlardır. Başka şekilde ifade etmek gerekirse Batı Felsefe Tarihi, hayvanların kapasitelerinin ne olduğu, onlara nasıl muamelede bulunabileceği ve genel olarak insandan daha aşağıda

varsayılan konumlarına dair çok sayıda örnek sunmaktadır (Bkz: Ryan, 2015; Maggiori, 2017; Simondon, 2019). Filozoflar bu anlamda insanlarla hayvanlar arasında her zaman ayırım yapmış; ölçüt olarak rasyonel düşüncüyü, dili ve ölüme dair farkındalığı öne sürmüşlerdir. Hayvan odaklı klasik felsefi söylemin iki türü vardır. Dışlayıcı söylem ‘insanın etik ve ontolojik üstünlüğünden’ yola çıkarken, içerici söylem ‘varlığın tüm düzeylerinin birbirine akraba olduğu’ fikrinde ısrarcıdır. Ancak her iki söylem de esasında ‘şeyler arasında belli bir düzenin tesisi ve muhafazası’ noktasında birleşmektedir (Oxana, 2018:15). Bu açıdan bakıldığında hayvanların varoluş sebepleri, evren, insan, doğa dengesi içerisindeki konumlarının Aristoteles’te karşımıza çıktığını görmekteyiz. (Aristoteles, 2013).

Zira insanların önemseydiği şeyler arasında hayvanların umurunda değildir. Ev hayvanları ve evcil hayvanlar sağ kalmak için doğrudan insana bağlı olarak dikkat çekme çabasında gibi görünseler de insanların hayvanları kurban etmeleri, sömürmeleri, sanat süreçlerine dâhil etmeleri, hatta onlara haklar ve belgeler vermeleri hayvanların aldırış ettiği şeyler değildir (Oxana, 2018: 13). Esasında insan / hayvan etkileşiminde temel mesele düzenin tesisinde nasıl bir konumlandırma yapılacağıdır. Sözelimi modern dünyada bu konumlandırma hayvanların yavaş yavaş ortadan kaldırılması şeklinde (Berger, 2017: 21) tezahür etmiştir. Berger ‘Hayvanlara Niçin Bakarız?’ adlı eserinde ortaya attığı bu iddiayı hayvanların ortadan kayboluşu ile hayvanat bahçelerinin ortaya çıkışındaki eş zamanlılığa dikkat çekerek vurgular. İnsanlık tarihi kadar eski olan insan / hayvan ilişkisi / etkileşimi Berger’in ifade ettiği biçimiyle modern dünyada bir tecride doğru evrilse de bugüne tevarüs eden pek çok kültürel unsuru da beraberinde getirmiştir.

Zira günümüzden yaklaşık on bin yıl önce, tarım ekonomilerinin ortaya çıkmasının öncesinde, yaşayan avcı-toplayıcı topluluklar, bölgede bulunan yabani hayvanlar ile yakın bir ilişkiye sahipti. Bu erken dönemlerde, insanlar yiyecek ve giysi gibi ihtiyaçları doğrultusunda yabani hayvanlara dayalı bir yaşam sürüyor, aynı zamanda onları dinî inançlarına dâhil ediyorlardı. Animizm olarak bilinen inanç sistemi, insan ve insan olmayan – hayvanların yanı sıra dağlar, nehirler gibi olguların da dâhil olduğu- varlıkların bir ruha sahip oldukları ve bunların hem fiziksel hem doğaüstü dünyalarda yaşadıkları düşüncesi ile tanımlanır. Doğaüstü dünyaya ait ruhlara ise, ritüeller ve rüyalar aracılığıyla ulaşıldığına inanılır. Bu erken dönem avcı-toplayıcılarının, çevrelerindeki hayvanları karmaşık bir büyüdü dünyaya dâhil eden benzer inançlara sahip olduğu düşünülür. Bu büyüdü dünya, her biri kendine ait biyolojik özelliklerle karakterize edilen ve ritüel uygulamalar ile erişilir hale gelen çok çeşitli karakterlerle doluydu. İnsan ile hayvan arasındaki ilişki ve hayvanların dâhil edildiği uygulamaların önemi erken Neolitik yerleşmelerinde (M.Ö. Yaklaşık 9000) çarpıcı bir biçimde sunulan görsel anlatımlardan günümüze dek devam etmektedir (Arbuckle, 2015: 48).

Zira pek çok dinde en büyük tanrılar hayvan simgeleriyle düşünülmüş ya da hayvan olarak gösterilmiştir. Babürlerde tanrılar koç, boğa, aslan, akrep ya da balık biçiminde göğe yerleşmişti. Bunlar bugüne kadar da zodyak işaretleri olarak geçerli olmuştur. Babil tören yolunun duvarlarında yüz yirmi aslan bulunuyor, bunların talihsizliği giderecek gücü taşıdıklarına inanılıyordu. Mısırlılarda tanrıça Hator inek başlı, Ammon koç, başlı ve Tot balık başlı ya da maymun olarak gösterilmiştir. Hindistan'da Vişnu erkek domuz, Hamıman maymun tanrılardır. Yaratıklar dizisinde insan ilk sırada değildir; fil ve aslanın rütbesi daha yüksektir. Yunan mitolojisi de hayvan sembollerini sürdürür ve tanrıların babası Zeus, kuğu, boğa ya da kartal kılığında sevdiği kadınlara, oğlanlara sokulmaktan çekinmez. Germen mitolojisinde kedi, tanrıça Freya için kutsanmıştır, erkek domuz, karga ve at da Odin için kutsaldır. Hristiyanlıkta da hayvan simgeleri şaşırtıcı büyüklükte rol oynar. Dört İncil yazıcısı azizden üçüne hayvanlar; Luka'ya boğa, Markus'a aslan, Yuvan'a kartal refakat eder. Yalnız Matta'nın yol-daşı bir melektir. İsa'nın kendisi bile, tanrının, babası tarafından kurban edilecek olan kuzusu olarak ortaya çıkar. Ama aynı zamanda, Allegoriae Christi'de çar-mıha tırmanan yılan ya da aslan ve ender durumlarda da unicorn'(efsanevi tek boynuzlu at) dur (Jung, 2009: 237). İslam'ın ortaya çıktığı Arap toplumunda da kabilelerin isimlerinde kullanılan hayvan isimleri dikkat çekicidir. Sözelimi, aslan (esed), köpek (kelb) hatta köpekbalığı (kureyş) gibi pek çok hayvan kabilelerin temsili olarak kullanılagelmiş (irili ufaklı pek çok kabile ismi için bkz: Smith, 1907: 222 vd.) ve İslam sonrasında da bu isimler korunmuştur.

Görüldüğü gibi ilk dönemlerden bu yana kullanılan hayvan tasvirleri pek çok arkezoologun da üzerinde durduğu gibi özellikle totemizm vasıtasıyla o bölgede yaşayan insanların hayvanlar vasıtasıyla ilişki kurdukları doğaüstü alanı betimlemekte ve aynı zamanda bu durum sosyal hayatlarını ve dünya görüşlerini de sembolik olarak aksettirmektedir. Bu açıdan totemizm hayvan sembolizmi açısından öneli veriler sunmaktadır.

II

Sosyal teoride totemizmi ve totemizm üzerinden kutsal ve sembolizmi tartışmaya açan en önemli sosyolog şüphesiz Emile Durkheim'dır. Durkheim için din toplumun ve kültürün temel yapısıdır. Bu anlamda din kültürün temel bir bileşeni olarak işlev görür. Durkheim için din daha çok inançlar topluluğunu ilgilendiren, kutsal olan hakkındaki bir 'semboller ve ritüeller' sistemidir. O'na göre dinin birincil işlevi toplumsal ve cemaatseldir. Din grubun ilişkiler sisteminin şifresini çözer. Grubu bir arada tutan kolektif duygulara ve fikirlere odaklanır ve doğrular. Dinin toplumsal ve cemaatsel işlevi törenleştirme ve sembolleştirme ikili süreci yoluyla sürdürülür. Törenleştirme bireysel inanç ve inanç gücü farklılıklarına rağmen grubu birleştirirken sembolleştirme toplumsal duyguları kuş-

kulu olmaktan çıkarır (Edles, 2005: 224). Bu nedenle Durkheim bu süreci özellikle 'dini hayatın ilkel biçimleri' kitabında detaylıca ele alır. Onun Avusturalya yerlilerine odaklanmasının temelinde de bu sembolizmin totemizm üzerinden irdelenmesi yatmaktadır

Avustralya yerlilerinde her klan birbiriyle asla aynı olmayan totemlere sahiptir ve bu totemler aynı zamanda birer armadır. Bu armalar, kişilere ait eşyaların -örneğin savaş, gereçlerinin üzerine- islenerek taşınabilir ya da bedene işlenir. Yerliler, totemle ilgili imgeleri yalnızca sahip oldukları şeylerin üzerine yapmakla yetinmez, kendi üzerlerinde de onları taşırlar, onu bedenlerinin üzerine çizerler ve bu çizimler yerlinin bir parçası haline gelir Totemlere bakıldığında -hindi, kertenkele, erik ağacı, sıçan vs.- hiç de özlerinde kutsallık taşıyacak veya ilgi uyandıracak varlıklar olmadığı görülür. Öyleyse totemi bir ibadetin merkezi yapan şey nedir?

Aslında ibadetin merkezi totem değildir. Merkez, hayvanların sembolik resimleridir; totem amblemleri ve sembolleri en büyük kutsiyete sahiptir ve dini doğanın kaynağı onlarda bulunur. Dini güç dediğimiz şey klanın adı konmamış ortak gücünden başka bir şey değildir ve zihinlerde ancak totem biçiminde düşünülebilir (Çil, 2017: 453). Totem amblemi "Tanrı'nın görünür bedeni" gibidir. Bu amblemler tarafından temsil edilen gerçek nesneler ise, ancak onun bir aksine sahip olabilirler. Yani totem bir semboldür, başka bir şeyin ifadesidir. Birincisi Tanrı'nın görünür biçimidir. İkincisi klanın sembolüdür. Bu sembol o klana ait hayvan, eşya ve insanların üzerlerine islenerek onları diğerlerinden ayırır. Dolayısıyla totem hem Tanrı'nın hem de toplumun bir sembolüdür (Durkheim, 2005: 269).

Durkheim totemizm üzerinden sembolizmin (özellikle de hayvan sembolizminin) ne kadar önemli olduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir.

Totemizmin kutsal olarak kabul ettiği şeyler arasında ilk sırayı totemizmi temsil eden resim ve çizgiler, ikinci sırada klanın ismini taşıdığı bitkiler ya da hayvanlar gelir; son sırada ise klan üyelerine yer verilir. Bütün bu şeyler her ne kadar aynı derecelerde olmasalar da aynı biçimde kutsal olduklarından onların dini karakteri, onları başkalarından ayıran hususi özelliklerinden kaynaklanamaz. Eğer mevcut bir hayvan ya da bitki, saygıyla karışık bir korkunun konusu iseler, bu saygı onun hususi özellikleri sebebiyle değildir. Çünkü, klanın beşerî üyeleri daha düşük bir derecede de olsa da söz konusu aynı ayrıcalığa sahiptir. Aynı bitkinin ya da hayvanın yalnızca resmi ise, çok daha büyük bir saygı uyandırır. Açıkçası bu farklı şeylerin insan zihninde uyandırdıkları ve onların kutsallığını oluşturan bu benzer duygular, yalnızca onların (totemle ilgili amblemler, klanın halkı ve totem olarak hizmet gören türe mensup hayvanların) hepsi tarafından aynı şekilde paylaşılan bir esastan türeyebilir. Bu esas da ibadetin evvelce yönetilmiş olduğu ortak esastır. Bir başka ifadeyle totemizm, şu ya da bu hayvanların ve insanların ya da imgelerin değil, fakat bu şeylerin hepsinde bulunan ancak onların hiçbirleriyle özdeş olmayan isimsiz gayrişahsi bir güçtür. Hiçbiri ona bütünüyle sahip olamaz ve hepsi ona katılırlar. Bu nedenle kendisinde bedenlendiği nesnelerden bağımsız, onlardan önce vardır ve onlardan sonra da olmaya devam edecektir (Durkheim, 2005: 231-232).

Bu anlamda totemizm insanın genelde doğa ile özelde ise hayvanlarla kurduğu ilişkinin kutsallığa dönüştüğü bir durumu salık vermektedir. Toplumsal görüntüleri de olan bu kutsallık, zihni bir inşa, anlam dünyası bağlamında temsil ettiği hayvanın güçlerinden ve bedeninden sıyrılmış, doğaüstü ile doğa arasında bir köprü olmuştur. Bu nedenle ilk insandan bu yana hayvanlar üzerinden kurgulanan güç imgesi varlığını sürdürerek günümüze kadar gelmiştir.

III

Bu açıdan bakıldığında modern toplumlarda farklı alanlara evrilse de (balığın kısmet, kuşun haber, karıncanın bereket olarak yorumlanması gibi) ilk toplumlardan bu yana hayvanlar sembolik olarak gücün, iktidarın ve ideolojinin temsilinde kullanılan en önemli araçsallar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ontolojik anlamda özellikle mitolojilerle de desteklenen bu anlayış pek çok düşünce akımının, iktidarın ve toplumsal hareketin kutsalın görünür bedeni olarak hayvanı kullanmasını salık vermiştir. Özellikle mitoslarda hayvanlar bizler gibi konuşabilirler, şekilden şekle girebilir, ağzından ateş çıkarabilir, büyük kahramanlara bakıcılık yapabilir hatta insanın atası olarak karşımıza çıkabilir. Bazen tanrılar hayvan biçiminde tasvir edilir ya da yanlarında koruyucu hayvanlarıyla beraber düşünülürler. İsimleri çağları aşmış kahramanların en önemli güç sembolleri hayvanlarla gösterilir (Gezgin, 2019: 8 vd.).

Esasında hayvanların sembolleştirilmesi onlarda insanda var olmadığı düşünülen fiziksel farklılıkların bir güç sembolü olarak öne çıkarılması kadar onlara zihinsel olarak atfedilen bir sembolizmi de çağrıştırmaktadır. Zira semboller doğal ile bütünleşme ihtiyacı hissetmezler. Hatta semboller deneyim üzerine bir inşa, bir zihin ürünü, bir uzlaşım ya da geleneksel bir ürün, dolayısıyla doğanın tersidir (Douglas, 2018: 38). Bu nedenle günümüzde de hayvanlar üzerinden kullanılan sembolizmin her zaman hayvanların doğal bir üstünlüğünün sonucu olarak görülmesi söz konusu değildir. Hayvan sembolizminin geleneksel toplumlardan modern toplumlara taşınırken nasıl bir değişim dönüşüm gerçekleştiğini anlamak açısından ‘evcilleştirme’ kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Zira hayvanların evcilleştirilmesi sadece hayvanları etkileyen bir olgu olmaktan çok öte toplumsal ilişkileri de etkilemektedir.

Özellikle insanoğlunun tarımsal üretime geçmesi ve hayvanların evcilleştirilmesi insan topluluklarında ve doğada öyle büyük değişimlere yol açmıştır ki bu döneme “neolitik devrim” adı verilmiştir. Evcilleştirme genellikle neolitik devrim ile birlikte anılan bir süreçtir. Dünyanın her bölgesinde aynı şekilde ilerlemese de genellikle besin üretimi ile hayvanların evcilleştirilmesinin birbirine yakın zamanlarda gerçekleştiği kabul edilir ancak birbirlerine yakın gözüktükçe de besin üretimi ve evcilleştirme arasında sıkı bir bağlantı kurmak doğru değildir.

Evcilleştirme muhtemelen birçok ekolojik, demografik ve teknolojik etmenin ortak ürünüdür. İlk evcilleştirilen hayvan olarak bilinen köpeğin yaklaşık M.Ö. 12 binde yani besin üretimine geçişten 2 bin yıl önce evcilleştirildiği tahmin edilmektedir. Etinden, sütünden ve gücünden yararlanılan sürü hayvanlarından koyun ve keçi ise verimli hilal olarak betimlenen Mezopotamya bölgesinde M.Ö. 8 bin yılında evcilleştirilmiştir. Dünyanın pek çok farklı bölgesinde farklı hayvanların evcilleştirildikleri bilinmektedir.

Evcilleştirme, getirdiği biyolojik değişimlerin yanı sıra toplumsal ilişkilerde de bir dönüşüm yaratmıştır. Avcı-toplayıcılarda hayvanlar, hayvan eti ortak kaynak olarak görülürken, evcilleştirme ile birlikte hayvanın sahip olunan mala indirgenmesi azımsanacak bir değişim değildir. Kimse yabani hayvanların sahibi değilken, evcilleştirilmiş hayvanların artık sahipleri vardır ve bu durum insanlar arasında yeni ve özel anlamlar yaratır. Bu bağlamda evcilleştirme ile birlikte hayvanlar bir nesne olarak mülkiyet, miras, değiş-tokuş ve ticaret gibi unsurlarla sosyoekonomik düzene entegre olmuşlardır. Bu anlamda doğal süreç hayvanın yararına işlerken, evcilleştirme hayvanın insana sağladığı faydayı maksime etmeyi amaçlamaktadır (Zengin, 2017: 152).

Evcilleştirme, insan ve hayvanlar arasındaki ilişkileri etkileyen doğa / kültür dikotomisine ek olarak insan zihninde yabani hayvan / evcil hayvan ayrımı da yaratmıştır. Yabani hayvanın korunması, saygı duyulması gerekirken, evcilleştirilmiş hayvanın yaşamında önem arz eden nokta insana maksimum faydayı sağlamasıdır. Yabani hayvan, özerkliğine hayran olunan neredeyse insanla eşit statüde bir varlık olarak görülürken evcilleştirilmiş hayvanlar insandan daha aşağı bir pozisyonadırlar. Evcilleştirilmiş hayvan bu bağlamda hem doğanın bir parçasıdır hem de değildir.

Bu anlamda bakıldığında ilk önceleri doğaüstü olarak görülen ve bu anlamda güç ile sembolleşen hayvan imgesi tarımsal dönemle / evcilleştirme ile birlikte yerini işlevselliğe ve hayvanın sahiplenilebilmesi, ona hükmedilebilmesi ve özellikle etinin yenilebilmesi, gücünden faydalanılabilmesi ile bir zenginlik ve statü göstergesine dönüştürmüştür. Hayvanın sembolik anlamındaki en büyük kırılma noktalarından birisi ise aydınlanma sonrasında görülmektedir. Özellikle hümanist ve kapitalist paradigma ile birlikte hayvan, modern dünyada her şeyi metalaştıran ve bir gösterge haline dönüştüren anlayışın en önemli araçlarından biri halini almıştır.

Hayvan sembolizminin günümüz toplumlarında özellikle güç gösterimi ve iktidar bağlamındaki değişim / dönüşümüne dair en güzel örneklerden birisi Thorstein Bunde Veblen'in 'Aylak Sınıf' betimlemesinde görülebilir. Ona göre artık seçkin sınıfın iktidarının temel göstergelerinden birisi tasarruftan muaf olmaktır. Üst sınıfın zevk kuralları da sürekli bir pahalılık gösterisi içerisinde tutumluluktan uzak bir görünüm sergiler. Veblen'e göre asgarisini tüketmemek

ve tükettikleri şeylerin kalitesinde uzmanlaşmak aylak sınıf yiyecekten içeceğe, barınaktan alınan hizmetlere, süslerden eğlenceye olduğu kadar besledikleri hayvanlarda da göstermiş olduğu bir davranış biçimidir.

Modern insanın beğeni algısı içerisinde domuz, sığır, koyun keçi gibi evcilleştirilmiş kümes hayvanları faydalı, üretim malı özelliğinde hatta kârlı olmasına rağmen onlara güzellik atfedilmez. Bu durum güvercin, papağan ve diğer kafes hayvanları, kedi, köpek ve yarış atları söz konusu olduğunda farklıdır. Esasında üretime hiçbir katkısı olmayan bu hayvanlar bir gösterişsel tüketim malzemesi olarak doğal olarak itibarlı kabul edilmektedir. Bu sınıfa dâhil olan hayvanlar konvansiyonel olarak üst sınıflarca beğenilirler, oysa maddi yönden daha alt sınıflar güzel ve çirkin arasında katı ve kesin bir maddi ayrım çizgisi çekmeden, bu hayvan sınıflarının her ikisini de güzel bulur (Veblen, 2015: 125-126).

Veblen için itibarlı sınıfın evcil hayvanlara atfettiği değer bakımından dikkat çekici olanları özellikle kedi, köpek ve yarış atlarıdır. Bu hayvanların ortak yönü üretimsel bir faydaları olmamalarına rağmen saygın kabul edilmeleridir. Ama kedi maddi yönden özel bir güzellik iddiasına sahip olan özel bir cins değilse daha az müsrif olduğu ve yararlı bir amaca hizmet edebildiği için köpek ve yarış atı kadar saygın değildir. Köpek ise sadakati ve zekâsı ile öne çıkar, efendisine karşı hakir bir tutum sergilerken başkalarına karşı ise zarar ve rahatsızlık vermeye hazır bir tutum sergiler. Ama köpekte de farz edilen fayda konvansiyel bir faydadır. Sözelimi hem erkeklerin hem de kadınların hizmetine sunulan devasa köpeklerin ticari değeri, yüksek üretim maliyetlerine dayanır ve sahipleri açısından ne kadar değerli oldukları ise, başlıca olarak gösterişçi tüketim öğeleri olarak sağladıkları faydaya bağlıdır (Veblen, 2015: 127).

Köpek için söylenen şeyler, hızlı bir at için de büyük ölçüde geçerlidir. O da oldukça pahalıdır ya da endüstriyel amaç açısından müsrif ve yararsızdır. Cemaatin esenliğini artırmak ya da insanlar için yaşamı kolaylaştırmak bakımından sahip olabileceği üretken kullanım, popüler estetik algısına hitap eden güç gösterileri ve hareket kolaylığı biçimine bürünür. Tabii ki bu somut anlamda bir işe yararlılıktır. At, hakir bağımlılık şeklindeki bir manevi kabiliyete, köpeklerle aynı ölçüde sahip değildir, ancak efendisinin, çevrenin ‘canlı’ güçlerini kendi kullanımına ve takdirine hazır hale getirme ve böylece kendi dominant bireyselliğini onlar üzerinde dışa vurma hislerine etkili biçimde hizmet eder. Hızlı at, üst tabakadan ya da alt tabakadan olabilir, en azından potansiyel bir yarış atıdır ve bu itibarla sahibi açısından acayip derecede yararlıdır. Hızlı atın faydası büyük ölçüde, bir öykünme aracı olarak etkinliğinden kaynaklanır; sahibinin komşusunun atından daha üstün bir yarış atına sahip olma yönündeki saldırı ve tahakküm algısını tatmin eder. Bu kazançlı bir kullanım değildir, ancak oldukça istikrarlı bir biçimde tamamen müsriftir ve bu da epeyce gösterişçi bir müsrifliktir; dolayısıyla onurludur ve bundan dolayı hızlı ata, büyük olasılıkla

bir saygınlık konumu bahşedilir. Bunun da ötesinde, yarış atı, bir kumar aracı olarak, aynı şekilde endüstriyel olmayan ancak onurlu bir kullanıma da sahiptir (Veblen, 2015: 128)

Esasında Veblen'in genelleyici ifadelerinin arka planında vurgulamak istediği gibi, modern dönemle birlikte hayvanlar işlevsellikten gösterişçi tüketimin yeni öznelere dönüşmüş durumdadır. Günümüzde evcil hayvanların insanlar tarafından sahiplenilmesi gittikçe artmaktadır. Tüketim toplumunda evde evcil hayvan beslemek, bireylerin ihtiyaçlarına, beklentilerine göre değişebilmektedir. Aynı zamanda evcil hayvan beslemenin beraberinde getirdiği bakım, beslenme gibi sorumluluklar da bulunmaktadır. Evcil hayvan sahipliği ve tüketim arasındaki ilişki, bir yandan seçilen hayvanlar ve bu hayvanların cinsleri diğer yandan ise onlar için hazırlanan ürünlerinin tercih edilmesi ile açık bir biçimde ortaya çıkabilmektedir. Evcil hayvanları benliğin bir uzantısı olarak gören evcil hayvan sahipleri, hayvanlara lüks ürünler ve hizmetleri sağlarken, aynı zamanda kendilerinin sembolik olarak da onları ödüllendirmektedirler. Evcil hayvanlar bireylerin sosyal durumunu açığa çıkarabilmektedir. Bir kişinin konumu, boş zaman etkinlikleri, kıyafetleri ve tüketim tercihleri ile de belirlenebilir. Evcil hayvanlar artık tüketicinin tercihleri olarak görülmektedir. Egzotik ırklar, yarışlar için kullanılan pahalı atlar, şiddeti ile tanınan hayvanlar, insanların sosyal konumunu geliştirebilmekte ve değiştirebilmektedir. Evcil hayvanlar, sembolik olarak tüketicilere kimliklerinin ifade etme ve fonksiyonel olarak katkı sağlama görevi üstlenmektedirler (Çetin, 2017:98, 100). Bu anlamda evcilleştirme üzerinden hayvanlar modern dünyada gösterişçi tüketimin yeni göstergeleri olarak kendisini göstermektedir. Bugün tüketim toplumunun genel mantığı içerisinde hayvanlar ihtiyaçtan çok farklılığın birer araçları haline dönüştürülmüştür.

IV

Sonuç Yerine

Semboller bir taraftan işaret eden ile işaret edilen arasındaki geleneksel bağlantıyı kurgularken diğer taraftan da toplum içerisinde bir statünün ya da ekonomik bir faydanın araçlarına dönüşebilirler (Bruce ve Yearley, 2006: 296). Bu anlamda baktığımızda hayvanlar insanlarla olan doğal ilişkinin en temel varlıkları olarak gerek geleneksel bir temsili gerekse toplumsal bir statü göstergesini geçmişten bugüne taşıya gelmişlerdir.

İlk insanların doğaüstü bir güç atfettikleri hayvanlar, insanlığın gelişim sürecinde onlara büyük oranda hükmedilse de bu geleneksel güç imgesini sürdürmüşlerdir. Sözelimi bugün dahi gündelik hayatımızda gücün, hızın, atılganlığın dilimizde karşılığı olarak pek çok hayvan sembolünden söz edilebilir. Herhangi bir ülkenin bayrağında ya da herhangi bir ülkenin siyasal mekaniz-

malarında ya da spor kulüplerinde, herhangi bir tekstil ya da yiyecek markasının reklamlarında gücün, iktidarın ve ideolojinin temsili pek çok hayvan motifi dikkat çekmektedir. Totemizmde olduğu gibi bu sembolleştirmeler (armalar) sembol alınan hayvanların gücünün çok ötesinde onun üzerinden kurulan bir kutsallığı, Durkheim deyimiyle tanrının bedenleştirilmesini haber vermektedir. Bu anlamda insan hayvan ilişkisinin seyri ilkçağlardan bugünlere değişiklik gösterse de bir işaret olarak kurulan güç / iktidar ilişkisi bugünlere dek varlığını sürdürmektedir.

Bir diğer husus ise hayvanların varlığının bizatihi sembolleştirilmesidir. Avcı- toplayıcı topluluklardan bugünlere hayvana sahip olmak önemli bir toplumsal gösterge olarak kendisini göstermiştir. Avcı toplayıcı toplumlarda erkeklerin toplumsal prestiji bir bakıma hayvanı avlayabilmesi ile orantılıdır. Bu durum tarım toplumlarında hayvana hükmetme ve sonrasında hayvana sahip olabilme olarak tezahür etmiştir. Evcilleştirilen hayvanlar tarım toplumlarında ve feodal yapılarda önemli bir statü göstergesidir. Hatta etin tüketilebilmesi dahi tarım toplumlarından bugüne önemli bir üstünlük göstergesi olarak düşünülebilir. Modern toplumlara geldiğimizde ise modern tüketim toplumlarının zihni yapısı ile orantılı olarak hayvanlar gösterişçi tüketimin yeni sembolleri içerisinde yer almıştır. Tarım toplumlarında işlevselliği ve üretimi ile bir statü sembolü olan hayvanlar, modern toplumlarda zenginliğin ve üst sınıf itibarının bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır. İnsan / hayvan ilişkisinde en temel kavramlardan biri olan evcilleştirme ilk insandan modern insana bu sembolik dönüşümü göstermesi açısından ilginçtir. Son kertede insanın doğayla olan ilişkisinde en önemli aktörlerden biri olan hayvanlar sembolik anlamda hem zihni bir inşayı hem de sosyal bir inşayı geçmişten günümüze taşımaktadırlar.

Kaynaklar

- Arbuckle, B. S. (2015). Hayvan Sembolizmi, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Sayı: 45, 46-55
- Aristoteles, Hayvanların Hareketi Üzerine, Çev: H. Nur Beyaz Erkıran, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Berger, J. (2017). Hayvanlara Niçin Bakarız? Çev: Cevat Çapan, İstanbul: Deli Dolu Yayınları.
- Bruce, S. and Yearley, S. (2006). The Sage Dictionary of Sociology, London: Sage Publications.
- Çetin, E. (2017). Tüketim Toplumunda Evcil Hayvanların Sahiplenilmesi: Sosyolojik Bir Analiz, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt / 20 Sayı / 2, (89-107) .
- Çil, H. (2017). Toplumsal Dünyanın Bedensel Temsilleri: Durkheim, Simmel ve Weber Sosyolojisinde Bedenin Yeri, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*, (37), 449-464
- Douglas, M. (2018). Doğal Semboller Kozmoloji Keşifleri, Çev: Yavuz Alagon, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Durkheim, E. (2015). Dini Hayatın İlkel Biçimleri, Çev: Fuat Aydın, İstanbul: Ataç Yayınları.
- Edles, L. D. (2005). Uygulamalı Kültürel Sosyoloji, Çev: Cumhur Atay, İstanbul: Babil Yayınla
- Gezgin, D. (2019). Hayvan Mitosları, İstanbul: Sel Yayınları.
- Jung, G. G. (2009) İnsan ve Sembolleri, Çev: Ali Nihat Babaoğlu, İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Maggiori, R. (2017). Bir Hayvan Bir Filozof, Çev: Devrim Çetinkasap, İstanbul: 1984 Yayınevi.
- Oxana, T. (2018). Hayvanların Tarihi, Çev: Barış Engin Aksoy, İstanbul: Kolektif Kitap.
- Ryan, D. (2015). Hayvan Kuramı Eleştirel Bir Giriş, Çev: Ayten Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Simondon, G. (2019). Hayvan ve İnsan Üzerine İki Ders, Çev: Emre Sünter, İstanbul: Norgunk Yayınları.
- Smith, R. (1907). Kinship & Marriage in Early Arabia: London: Adam and Charles Black.
- Veblen, T. B. (2015). Aylak Sınıfın Teorisi Çev: Eren Kırmızıaltın ve Hünü Bilir, Ankara: Heretik Yayınları.
- Zengin, S. E. (2017). Avcı-Toplayıcılıktan Günümüze Hayvanın Değişen Statüsü, *Doğu Batı*, (82)143-165